

SÖZLÜK HAZIRLAMA İLKELERİ, ÇEŞİTLERİ VE ÖZELLİKLERİ

*Nadir İLHAN**

ÖZET

Sözlükbilim başlı başına bir bilim dalıdır ve her bilim dalında olduğu gibi sözlükbiliminin de kendine göre bir disiplini, bir metodu vardır.

Türkçede sözlükleri işledikleri ürünlerin kayıt durumuna, oluşturulduğu ortama ve yazılış biçimlerine bağlı olarak farklı şekillerde sınıflandırmak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Sözlük, sözlükbilimi, sözlük çeşitleri.

THE PRINIPLES, TYPES AND FEATURES OF DİCTIONARY MAKING

ABSTRACT

Lexicography is a branch of science on its own and it has a discipline and a method itself like other branches of science.

In Turkish it is possible to classify the dictionaries according to the conditions of the products they treat, the environment where they are formed and in which format they are written.

Key Words: dictionary, lexicography, the types of dictionaries.

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, nadirilhan@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Giriş

İnsanoğlu, 'söz uçar yazı kalır' mantığıyla edindiği bilgiyi, unutulmaması gereken şeyleri bazen duygu ve heyecanlarını çeşitli şekillerde maddileştirme, kaydetme yoluna gitmiştir. Bu işlemi yaparken de bazen mimari bir yapıtı, bir resmi veya farklı işaretleri olsa da yazıyı kullanma ihtiyacı duymuştur.

Bir toplumun millet olmasını sağlayan unsurlardan biri belki de birincisi dildir. Dilin kelimelerini muhafaza eden sözlükler aynı zamanda milletlerin kültür seviyelerini ve yaşayış şekillerini yansıtan önemli eserlerdir. Çünkü sözlükler meydana getirilirken ait olduğu milletin, sosyal ve kültürel yaşantıya bağlı ve onun dildeki ifadesi olarak kullandığı bütün kelime, kelime grupları ve bunların cümlelerde kullanımlarını da örneklerle göz önüne sermektedir. Bu yüzden sözlükler, diller için kültürel mirasın en iyi şekilde korunduğu ve gelecek nesillere aktarıldığı hazineler değerindedir.

İnsanların kabileler, boylar ve milletlere doğru devam eden sosyal gelişimleriyle bir birlerinden farklılaşmaları neticesinde değişik özellikler taşıyan dünya dilleri ortaya çıkmıştır. Zamanla bu farklı dünya dillerini konuşan insanlar arasında anlaşma güçlükleri ortaya çıkmış ve bundan sonra da yabancı dil öğrenme çabası başlamıştır. Bu olaya bağlı olarak da sözlükler meydana getirilmeye başlanılmıştır. İlk örnekleri belki günümüze ulaşmamakla birlikte, dilin ve de sözlükçülüğün geçmişi eski çağlara kadar uzanmaktadır.

Eski çağlara kadar uzanan ve insanlık için çok önemli olan bu tür eserler için, eserlerin özellikleri göz önünde bulundurularak pek çok tarif yapılmıştır. Daha önce yapılan tarifler de göz önünde bulundurularak, bu tür eserler için bir tarif de eserimizde şöyle ortaya koymuştuk.

*"Sözlük bir veya birden fazla dilin kelimelerinin bütününe veya bir bölümünü, genel amaçlı veya özel amaçlı olarak içeren, anlam, açıklama ve örnekleriyle ortaya koyan ve daha çok alfabetik olarak düzenlenmiş eserlerin genel adıdır."*¹

¹ Nadir İlhan, age., 2007, s.15.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

1. Sözlüklerin Hazırlanmasında Uyulması Gereken İlkeler :

Sözlüklerin medana getirilişi sırasında göz önünde bulundurulması gereken bazı ilkelerin, uyulması gereken bir takım kuralların olması gerekir. Zira sözlükbilim (lexiographie) başlı başına bir bilim dalıdır ve her bilim dalında olduğu gibi sözlükbiliminin de kendine göre bir disiplini, bir metodu vardır. Bu sebeple sözlüklerin hazırlanmasında uyulması gereken kuralların , ilkelerin var olması gerekir. Bu ilkeleri de şu şekilde sıralayabiliriz :

1. Tarihi kaynaklara, halk söyleyişine bağlılık : Dilin kelimelerinin tarihi gelişimlerini ve halk ağzındaki yaşayış şekillerini verebilmek için bu iki kaynağa bağlı kalmak gerekmektedir. Bir dilin kelimelerinin yaşama gücü ve ihtiyaçlara göre kendisini yenileyerek devamlılığı tarihi eserler ve halk söyleyişlerinde takip ve tesbit edilebilmektedir. Bu sebeple sözlükler hazırlanırken bu iki kaynaktan mutlaka faydalanılmalıdır.

2. Dil ve gramer açısından kelimelerin doğru kullanımı : Bir dilin yapısını bozmamak, dilin sistemini doğru bir şekilde ortaya koyabilmek için dil ve gramer kurallarına bağlı kalınmalıdır. Dilin devamlılığı içerisinde meydana gelen gramer farklılaşmaları ve ses farklılıklarının sistemli bir şekilde gösterilmesi meydana getirilecek sözlüklerin daha sağlam ve kullanışlı olmasını sağlayacaktır. Bu sebeple bu ilkenin de göz önünde bulundurulması gereklidir.

3. Amaca uygunluk esası : Sözlüklerin ortaya konuş amaçlarına uygun olarak düzenlenmeleri gerekmektedir. Örneğin bir dil sözlüğü ortaya konurken o dilin bütün lehçe, şive ve ağızları göz önünde bulundurularak dilin bütün kelimelerinin tespit edilmesi sağlanmalıdır.

4. Madde başlarının düzenlenmesinin doğru ve düzenli tarzda yapılması : Madde başı olacak öğeler, ev, güneş, ben, çam, su gibi değişik nitelikteki bağımsız biçimbirimlerdir. Bunların dilde kesinleşmiş yazım biçimlerine uygun olarak sözcük türleri açısından dildeki yerleri (isim, fiil, ünlem gibi) gösterilerek sözlükte yer almalıdır.

5. Madde başı olan kelimelerin anlamlarının doğru olarak verilmesi : Madde başı olan kelimelerin öncelikle asıl anlamı tesbit edilerek verilmeli, daha sonra kelimelerin yan anlamları sıralanmalıdır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

2. Sözlük Çeşitleri ve Özellikleri

Türkçede sözlükleri işledikleri ürünlerin kayıt durumuna, oluşturulduğu ortama ve yazılış biçimlerine bağlı olarak farklı şekillerde sınıflandırmak mümkündür.

Sözlükler hazırlanış amaçları, kullanım gayeleri ve taşıdıkları özelliklere göre birbirinden ayrılan çeşitli gruplar meydana getirirler. Bu konuda Kocaman “Sözlükbilimde sözlükler konu ve yöntemlerine göre değişik biçimde sınıflandırılabilirler; en yaygın kümelenmelerden birisi şöyledir:

- a) betimlemeli / kuralcı sözlükler
- b) eşzamanlı / artzamanlı sözlükler
- c) genel / teknik sözlükler
- d) genel kullanım / öğrenim amaçlı sözlükler

e) tek dilli / iki ya da çok dilli sözlükler”² şeklinde bir tasnif ortaya koymaktadır.

Doğan Aksanın hazırlanış amaçları, kullanım gayeleri ve taşıdıkları özelliklere göre birbirinden ayrılan sözlükler konusundaki tasnifi de şöyledir:

“1. Bir ya da birden çok dilin söz varlığını işleme bakımından :

- a) Tek dilli sözlükler,
- b) Çok dilli sözlükler.

2. Abece (Alfabe) sırasının esas alınıp alınmamış olmasına göre:

- a) Abecesel sözlükler,
- b) Kavram Sözlükleri.

3. Ele alınan söz varlığının niteliğine göre :

- a) Genel Sözlükler (ortak dil, yazı dili sözlükleri),
- b) Lehçebilim sözlükleri,
- c) Eş anlamlı, eş adlı, ters anlamlı ögeler sözlükleri,
- ç) Yabancı ögeler sözlükleri,

² Ahmet Kocaman, “Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük” *Kebikeç*, Yıl 3, sayı 6, Ankara 1998, s.111

- d) Tarihsel sözlükler,
- e) Köken bilgisi sözlükleri (etimoloji sözlükleri),
- f) Uzmanlık alanı sözlükleri (terim sözlükleri),
- g) Argo sözlükleri,
- ğ) Deyim ve atasözleri sözlükleri,
- h) Anlambilim sözlükleri,
- ı) Sanatçı ve metin sözlükleri,
- i) Yanlış yerleşmiş öge sözlükleri,
- j) Tersine sözlükler.”³

Kocaman ve Aksan’ın ortaya koydukları sözlük tasnifleri dışında başka çalışmalarda da sözlükler çeşitli yönleriyle ele alınmakta, farklı tasnifleri yapılabilmektedir. Biz de sözlükleri, işledikleri ürünler, malzemenin kaydedildiği ortam ve yazılış biçimleri açısından üç temel noktada sınıflandırmaya tabi tutarak aşağıdaki tasnif şeklini ve bu türlerde meydana getirilen sözlüklerin oluşturulma şekilleri ve özelliklerini ortaya koyduk.

2.1. İşledikleri ürünler açısından sözlükler

2.1.1. Yazı dili sözlükleri,

2.1.2. Ağız sözlükleridir

2.2. Malzemenin kaydedildiği ortam açısından sözlükler:

2.2.1. Basılı / kitabi sözlükler

2.2.2. Elektronik sözlükler

2.3 Yazılış biçimleri açısından sözlükler

2.3.1. Manzum sözlükler

2.3.2. Mensur sözlükler

2.1. İşledikleri Ürünler Açısından Sözlükler :

İşledikleri ürünler açısından sözlüklere bakıldığında karşımıza iki tür malzeme çıkmaktadır. Birincisi yazıya aktarılmak suretiyle korunan metinler ve bunlara bağlı olarak oluşturulan **yazı dili sözlükleri**, ikincisi herhangi bir yazı dilini esas almayan, halkın sözlü

³. Doğan AKSAN'ın *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim* C.3, s.77-85.

geleneğine bağlı olarak ortaya konulan kullanımları esas alan **ağız sözlükleridir**.

2.1.1. Yazı dili sözlükleri:

Dilleri konuşma dili ve yazı dili olarak ikiye ayırmak mümkündür. Çünkü insanların günlük hayatlarında, aile çevrelerinde kullandıkları konuşma dili zaman zaman standart dilden farklılıklar gösterebilmektedir. Gruplara, coğrafi ve bölgesel etkilere bağlı olarak farklı şekillerde kullanılabilir. Bir ülke içerisinde farklı konuşma dilleri ve ağızlar bulunabilmektedir.

Yazı dili ise, toplumun ortak iletişim ve etkileşim aracı olarak kullanılan, kuralları bölge veya gruplara göre değişmeyen, standart özellikleri dolayısıyla daha tutucu olan, bir devletin resmi sınırları içerisinde her türlü iletişim, haberleşme, eğitim ve kayıt işlemlerinde kullanılan dildir. Yazı dilleri temelde ilim, edebiyat ve sanat açısından gelişen, kültür merkezi olan bir ağıza dayanmakta ve zamanla temel dil özelliğini kazanmaktadır. Türkçenin yazı dilleri günümüzde bağımsız Türk cumhuriyetleri yanında federatif, otonom ve muhtar cumhuriyetler şeklindeki yönetim biçimlerinde de kullanılmaktadır.

Yazı dili, bir milletin yazılı belgelerini ortaya koyarken kullandığı dildir. Yazı dili medeniyet dili olduğu için ancak belli bir medeniyet seviyesine ulaşan, kendine özgü edebiyatı, sanatı olan milletlerin yazı dilleri de oluşmaktadır.

Yazı dili sözlükleri, yazı dillerine ve onların yazılı ürünlerine dayalı olarak ortaya konulan sözlüklerdir. Bu tür sözlüklerin Türkçedeki en eski ürünlerine, Orta Türkçe denilen dönem ürünleriyle birlikte 11. yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. Türkçede Divanu Lugati't-Türk'le başlayan sözlükçülük geleneği, Türkçenin konuşulduğu, kullanıldığı geniş coğrafyada, köklü bir tarihi geçmişe bağlı olarak varlığını devam ettirmiş ve pek çok önemli ürününü ortaya koymuştur.

Yazı dili sözlükleri, ağız sözlüklerinin dışındaki sözlüklerin tamamını içine almaktadır. Manzum ve mensur sözlükler ile, basılı ve elektronik sözlüklerin bir bölümü de yazı dili sözlük türleri olarak görülmektedirler.

Bu tür sözlükler ile ilgili olarak birkaç eser künyesi de şöyle sıralanabilir:

Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* Türk Dil Kurumu. Yay., sayı: 260, İstanbul 1968. s.XV+320.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Toparlı, Recep - Çöğenli, Sadi; Yanık, Nevzat H., *El - Kavaninü'l - Külliye li - Zabti'l - Lugâti't - Türkiyye*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1999.

Benzing, J., *Das chwaresmische sprachmeterial einer Handschrift der "Mukaddimet al - Adab"* von Zamexşari I. text, Wiesbaden 1968.

Choi, Han-Woo, *Korece - Türkçe - İngilizce Sözlük : Korean - Turkish - English Dictionary*, .. 1992, 545 s.

Doerfer, Gerhard, *Türkische und mongolische Elemente im neupersischen I-IV*, Wiesbaden 1963, 1965, 1967, 1975.

Ceylan, Emine, *Çuvaş atasözleri ve deyimleri Çuvaşça - Türkçe, Türkçe - Çuvaşça sözlük*, Simurg yay., Ankara 1996. XXII+197 s.

Tavkul, Ufuk, *Karaçay - Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2000. VII+510 s.

Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü c. I - VIII., Türk Dil Kurumu. Yay., Ankara, 1964-1977.

Hatiboğlu, Vecihe, *Dilbilgisi Terimleri Sozlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1969, 4. baskı, Dil ve Tarih-Cografya Fakultesi Basımevi, Ankara, 1982, 177 s.

Toledo, Şimon - Namer, Yaakov, *İbranice - Türkçe Sözlük*, [yayl.y.], Kudüs 1978. 114 s.

Ahundov, R., *Russko - Tyurkskiy Slovar'*, I-II, Azgiz, Bakü 1928, s.320; II, 1929, 825 s.

2.1.2. Ağız sözlükleri: Bütün yazı dilleri içerisinde, bölgelere ve yazı dilini kullanan gruplara özgü söyleyiş farklılıkları da görülmektedir. Ağız denilen bu konuşma ve söyleyiş biçimini Efrasiyab Gemalmaz; "1. Bir dilbilim terimi olarak "ağız (Fr. Parler / Alm. Mundart / İng. Language / İta.parlata)" genel anlamda "bir dilin (language) veya lehçesinin (dialecte)sınırları içinde belli bölge veya topluluklara özgü sözlü anlatım yollarının bütünü" diye tanımlanabilir."⁴ şeklinde tarif etmektedir.

Nurettin Demir de yazı dilinden farklılıklar gösteren ağız için oldukça ayrıntılı bir tarif ortaya koymuştur. Demir'e göre "Ağızlar, aynı kökenden geldiği üst sistem durumundaki bir üst dile

⁴ Efrasiyab Gemalmaz, "Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler" *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, TDK Yay., Ankara 1999, s.4.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

bağlı, doğal olarak ortaya çıkmış; aile ve dost çevresinde, iş yerlerinde, okur yazarlığı az, bulunduğu bölgeden uzun süre ayrı kalmamış insanlarca, sözlü iletişimde dilin başka türleriyle karşı karşıya gelme oranına göre değişen biçimde kullanılan, resmi ortamlarda kullanılmasından kaçınılan, doğal olmakla birlikte yazılı bir gelenek oluşturamamış, iletişim alanı sınırlı, bağlı olduğu üst sistemden dilin her alanında karşılıklı anlaşmanın korunacağı oranda ayrılabilen, prestiji standart dile göre daha az, okullarda öğretilmeyen yerel konuşma biçimleridir.”⁵

Ağızlarla ilgili Türkiyede pekçok çalışma yapılmıştır ve gün geçtikçe yenileri de eklenmektedir. 1900’lü yılların başında batılı araştırmacılarca Anadolu’da başlatılan ağız çalışmaları, 1950’li yıllarda yerli araştırmacıların özellikle de Ahmet Caferoğlu’nun derlemeleriyle istikamet kazanmıştır. Günümüzde ise özellikle üniversitelerimizin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinde akademisyenlerin yaptıkları ağız araştırmaları ile lisans, yüksek lisans ve doktora tezi düzeyinde yapılan çalışmalar ağız araştırmaları konusunda, malzemenin derlenmesi ve değerlendirilmesi açısından çok önemlidir.

Üniversitelerde yapılan ağız araştırmalarında çalışmanın bir bölümünü, bölgeden derlenen metinler ve bu metinler üzerine yapılan gramer incelemeleri oluştururken, bir bölümünü de bölge ağızlarından derlenen metinlerin söz varlığının ortaya konulduğu sözlükler oluşturmaktadır. Ne yazık ki ağız araştırmaları ve ağız sözlükçülüğü konusunda ülkemizde bütün bölgeleri, ağızları içeren çalışmalar tamamlanabilmiş değildir. Hatta ülkemizde ağız sözlükçülüğü konusunda Derleme Sözlüğü ile beraber birkaç müstakil çalışma dışında sözlük çalışması da yoktur.

Bu konudaki eksiklik Demir tarafından, “Ancak DS gibi bir eser ortaya konulmasına, amatör ruhla hazırlanan ağız sözlüklerinin sayısındaki artışa rağmen ağız sözlükçülüğünün teorisi, metotları, sorunları gibi hususlarla, Türkiye Türkçesinden hareketle pek ilgilenilmediğini; monografiler veya metin yayınlarının sonunda ya da zaman zaman popüler bilim dergilerinde yer alan kısa listeler şeklindeki DS’ne katkıları bir kenara bırakırsak, ağız sözlükçülüğünün dil uzmanlarının pek de ilgisini çekmediğini görürüz.”⁶ şeklinde dile getirilmektedir. Ancak son iki yıldır Türk Dil Kurumunun ortaklığıyla düzenlenen ağız çalıştayları pek çok akademisyeni bu alanda çalışmalar yapmaya yönlendirmekte; önemli tespit ve çalışmalar bu

⁵ Nurettin Demir, “Ağız Terimi Üzerine” *Türkbilig* 4, H. Üniv. Yay., Ankara 2002, s.105-116.

⁶ Nurettin Demir, “Ağız Sözlükçülüğü” *Kebikeç* Yıl 4- Sayı 7-8, Ankara 1999, s. 68.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

çalıştaylarda tartışılmakta, böylece ağız araştırmalarına önemli katkılar sağlanmaktadır.

Ağız sözlükçülüğü konusunda Türkiyede yapılan ilk çalışma 12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tedkik Cemiyetinin kurulmasından sonra, Bakanlar Kurulunca 21 Kasım 1932 tarihinde kabul edilen 13507 sayılı *Söz Derleme Talimatnâmesi* ve ardından da 1933 yılı baharında yayımlanan beyannamelerle, 1933-34 yılları arasında yaptırılan derlemeyle 153.000 fişe ulaşan malzemenin değerlendirilmesiyle 1939-1951 yıllarında yayımlanan 4 ciltlik *Söz Derleme Dergisi*'dir. Türk Dili Tetkik Cemiyetinin adı Üçüncü Türk Dil Kurultayında Türk Dil Kurumu'na çevrilmiştir. TDK 1952-1959 yılları arasında 917 derleyicinin katıldığı derlemeler sonunda 450.000 fiş daha toplamış, daha öncekilerle beraber 600.000 fişe dayalı olarak, 1962 - 1979 yılları arasında XI ciltlik *Derleme Sözlüğü*'nü yayımlamıştır. Kurum 1982 yılında XI cildin basılmasından sonra kuruma gelen fişler değerlendirilerek XII. Cilt (ek cilt) yayımlanmıştır.

Yazı dili sözlüklerinde olduğu gibi ağız sözlüklerini de işlediği malzeme, sözlüğe giren kelimelerin sıralanış şekilleri ve malzemenin derlendiği alan açılarından da çeşitli şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Ağız sözlüklerinin sınıflandırılması konusunda *coğrafi ölçütler* ve *içindeki malzemeyi* esas alan Nurettin Demir de tasnifle ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Ağız sözlüklerini değişik ölçütlere göre sınıflandırmak mümkündür. En basit ölçütlerden birisi malzeme alınan bölgenin sınırlarıdır. Buna göre ağız sözlüklerini, ağız sınıflandırmalarında da esas alınan *coğrafi ölçütler* yardımıyla üç ana grupta toplayabiliriz:

Bunlardan birincisi DS ve Zanaat Terimleri sözlüğü gibi ... bölgeler üstü veya genel ağız sözlükleri diyebileceğimiz sözlüklerdir.

İkincisi ise buna göre daha dar bir bölgeden, mesela belli bir ağız grubundan veya bir coğrafik bölgedeki malzemeye yer veren geniş bölge ağız sözlükleridir.

Üçüncü türü ise, il, ilçe, köy gibi daha küçük bir bölgede konuşulan, oldukça homojen bir ağzın veya ağız grubunun söz dağarcığının tespit edildiği dar bölge ağız sözlükleri oluşturur.

Ağız sözlüklerini *içerisindeki malzemeye göre* ağzın kelime dağarcığına ait genel ağız sözlükleri, atasözleri ve deyimler, dualar-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

beddualar veya belli bir sahayla ilgili kelimeleri içine alan özel sözlükler gibi türlere ayırabiliriz.”⁷

Ağız sözlükleriyle ilgili olarak Türkiye Türkçesi ağızlarında olduğu gibi Türkçenin diğer lehçe ve şivelerinde de pek çok sözlük çalışması meydana getirilmiştir. Örnek olması açısından Türkiye Türkçesi ve diğer Türk lehçe/şive sözlüklerinden birkaçının bibliyografik künyeleri aşağıda verilmekle yetinilecektir.

Aksoy, Ömer Asım, *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1969. 406 s.

Bayazitova, F. S.- Ramazanova, D. B .- Sadiykova, Z. R.- Heyretdinova, T. H., *Tatar Telenen Dialektologik Süzlege*, Kazan, 1993, 459 s.

Borhanova, N., Mahmutova, L., Sadiykova, Z. R, Yakupova, G., *Tatar telenen dialektologik süzlege*, Kazan, 1969, 643 s. (14 000 söz).

Bozyiğit, A. Esat, *Ankara İli Ağız Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1998.

Buran, Ahmet- İlhan, Nadir, *Elazığ Yöresi Söz Varlığı*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2008, XXXII+234 s.

Doerfer, Gerhard – Tezcan, Semih, *Wörterbuch des chaladsch dialekt von charrab*, Budapest Akademiai Kiado, 1980. 231 s.; 24 cm. (Halaç Türkçesi- Harar Ağız)

Haydar, Çoban Hidir, *Irak Türkmen Ağızları*, Dok. Tezi, İstanbul 1979.

Ryumina-Sırkaşeva, L. T., Lyudmila Timofeyevna - Kuçığaşeva, Nadejda Aleksandrovna, *Teleüt Ağız Sözlüğü* (çev.: Akalın, Şükrü Halûk - Turgunbayev, Caştegin), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2000, X+113 s.:

Sergeyev, L. P., *Dialektologičeskiy Slovar Çuvaşskago Yazika*, Çeboksari 1968

Tor, Gülseren, *Mersin Ağız Sözlüğü*, Türk Dilleri Araştırmaları Serisi 38, İstanbul 2004, 407 s.

Türkmen Dilinin Gisgaça Dialektologik Sözlüğü, Aşgabat 1977, 113 s.

⁷ Demir, a.g.m. 1999, s.68-69.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Voskresenskiy, A. A., *Urisçadan tatarçaga küçerelgen süzler çıyını*, Kazan, 1894, 374+VII s. (Kreşin Tatarları ağız sözlüğü)

Yedekçioğlu, Kazım, *Kayseri Ağzı I Deyimler, II Sözcükler*, Kayseri 1989-1992.

2.2. Malzemenin Kaydedildiği Ortam Açısından Sözlükler:

“Söz uçar yazı kalır” düşüncesiyle insanoğlu elde ettiği bilgiyi, sahip olduğu dilinin imkanları ölçüsünde çeşitli şekillerde kaydetmeye çalışmıştır. İnsanoğlu yaratılışının gereği olarak kendisine verilen akıl yeteneğiyle birçok yazı dilleri ve sistemleri oluşturmuş, kendini en iyi ifade edebileceği şekilleri ortaya çıkarmıştır. Belki mağaralardaki duvar resimleri de sanat kaygısıyla belki de sanat kaygısından ziyade kendini ifade amacıyla çizmiştir.

İnsanoğlu tarih boyunca bilgisini, görgüsünü, unutmaması gereken şeyleri veya kendinden sonrakilere aktarmak istediklerini sahip olduğu olanaklar çerçevesinde kayıt altına almıştır.

Geçmişte belgelerin kaydının yazıyla yapılmasına bağlı olarak *basılı / kitabi sözlükler* ortaya konulmasına karşılık, günümüzde teknolojik ilerlemelere bağlı olarak *elektronik sözlükler* de hızla yaygınlaşmakta, günlük hayatımızdaki yerini almaktadırlar

2.2.1. Basılı-el yazması / kitabî sözlükler : Basılı sözlükler daha çok malzemesi farklı da olsa kitap şeklinde düzenlenen ve toplumun ihtiyaçlarına göre hazırlanan sözlüklerdir. Bu tür eserler geçmişte el yazısı ile hazırlanırken teknolojik gelişmelere makinalaşmaya bağlı olarak, matbaanın icadıyla makinalarla basılmışlardır. Matbaanın olmadığı dönemlerde el yazısıyla hazırlanan eserlerin ve sözlüklerin bir kaç nüshası ancak çıkarılabilirken, günümüzde matbaayla bir eserin binlerce nüshası birden basılabilmektedir. Mesela Türkçenin en eski sözlüğü 1072 yılında yazılmaya başlanıp 1077 Ocağında bitirilen Divanu Lugati't-Türk'ün tek yazması, Çağatay sahası sözlüklerinden Hulasa-i Abbas'ın üç nüshası, Senglâh Lugati'nin 6 nüshası varken, Türkçe Sözlük'ün 10. baskısı 100.000 adet basılmıştır.

Elektronik sözlükler / e-sözlükler dışındaki bütün sözlükler basılı veya kitabi sözlük türündedir. Aşağıya alınan birkaç sözlük de Türkçenin farklı türde, farklı dönem ve sahalarında hazırlanan basılı sözlüklere örnektir.

Demirci, Muharrem, *Konji Japonca - Türkçe Sözlük*, 1.baskı İstanbul, Abc Kitabevi, 1989, XV, 49 s., 24 cm.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

El - Kavanin li - Külliye li - Zabti Lugâti't - Türkiyye (XV.yüzyıl, Mısır-Kıpçak).

Ergenç, İclal, *Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü Bir Deneme*, Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık Ltd Şti, Ankara 1995, 415 s.

Hengirmen, Mehmet, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yay., Ankara 1999, 448 s.

Nadelyayev, V.M, Nasilov, D.M, Tenişev, E.R, Şçerbak, A.M, *Drevnyurkskiy Slovar'*, Izdatel'stvo Nauka Leningradskoe Otdelenie, Leningrad 1969. XXXVIII, 676 s.

Pulyevski, Corce M, *Reçnik od Çetiri Yezika* (Dört Dilden Sözlük) *I. Srpsko - Albanski, II. Arbanski - Arnautski III. Turcki, IV. Grčki*, (Sırpça - Makedonca, Türkçe, Arnavutça, Yunanca dilleri) N. Stefanoviç Yayınevi, Belgrad 1873.

2.2.2. Elektronik sözlükler / e –sözlükler: Çağımız, uzay teknolojilerindeki yenilikler, elektronik sahadaki hızlı gelişim ve değişimle birlikte insan hayatında ve yaşadığı çevrede de büyük değişikliklere sebep olmuştur. Zaman zaman insan hayatını karartsa da teknolojik gelişmeler insana büyük kolaylıklar da sağlamaktadır.

İnternet ve elektronik cihazlar sayesinde dünyanın öbür ucundaki insanlarla anında iletişim kurulabilmekte, dünyanın çok uzak bir bölgesindeki olaylardan anında haberdar olabilmekteyiz.

Bilginin elektronik araçlar vasıtasıyla çabuk ve kolayca aktarılabilmesi, her sahada olduğu gibi eğitim alanında da bir kısım yenilikleri de beraberinde getirmiştir. Bilgisayarlar, hafıza kartları, dvd, cd gibi geniş kapasiteli bilgi depolama araçlarının geliştirilmesiyle, özellikle de bilgisayar ve internetin yaygınlaşmasıyla elektronik kitaplar, dergiler, ansiklopediler ve sözlükler de günlük hayatımızın vazgeçilmezleri arasındaki yerlerini almışlardır. Bunlara bir örnek :

Redhouse tek tuş cd sözlük: İngilizce - Türkçe Türkçe - İngilizce [Bilgisayar diski].--[y.y.]: SEV Matbaacılık ve Yayıncılık, 2001.

Dil öğrenimi için gerekli görülen, kolayca kelime ezberlemeye yardımcı olacağı düşünülen elektronik sözlüklerin piyasada farklı model ve kapasitelerde pek çok örneğini bulmak da mümkündür. Örnek olması açısından bir elektronik sözlük ve özellikleri de aşağıya alınmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Vocal 205 : Ürün Açıklaması: Sözlük bölümünde 200,000 sözcüğün ve 23,000 yararlı gezi konuşmaları cümlelerinin 10 dilde karşılıklarını içerir. İnsan sesi özelliği ile İngilizce, Almanca, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca, Rusça, Macarca, Yunanca, Türkçe ve Arapça tüm verileri anında telaffuz. İş Çevreleri için 23,000 ticari gezi konuşması, Rusça, Yunanca ve Arapça dillerinde orijinal karakterler, 32 K databank özelliği sayesinde isimler, telefon numaraları ve kısa notlar kaydedilebilir. 10 dilde de veri girme ve kaydetme imkanı vardır.

İnternette basit bir taramayla yüzlerce sitede elektronik sözlüklere / e-sözlüklere ulaşılabilir. Ancak bunlar içerisinde Türk Dil Kurumu'nun, çeşitli üniversitelerin ve bilim adamlarının hazırladıkları ilmi, akademik ve eğitim amaçlı elektronik sözlükler yanında, bazı amatör kişilerce hazırlanan bir kısım eksiklik ve hataları olabilen elektronik sözlükler de yer almaktadır. Türk Dil Kurumu son yıllarda bazı önemli çalışmaları sayısal ortama aktararak yoğun disk ve internet aracılığıyla araştırmacıların kullanımına sunmaktadır. Bu çalışmaların önemli bir bölümünü de sözlükler üzerine yapılan çalışmalar oluşturmaktadır. Bilimsel verilerle hazırlanan bu sözlükler, elektronik ortamda erişim kolaylığı dolayısıyla çok kişi tarafından kullanılmakta dilin kelimelerinin dolayısıyla dilin doğru kullanımına katkı sağlamaktadır.

Elektronik sözlüklere ulaşılacak birkaç adres ile bu adreslerde yer alan Türkçe ve başka dillerde hazırlanmış olan, bazı elektronik sözlük / e-sözlüklerin adresleri aşağıda verilmiştir.

<http://www.tdk.gov.tr/tdksozluk/sozara.htm> Güncel Türkçe Sözlük

<http://tdkterim.gov.tr/ttas/> Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü

<http://www.tdk.org.tr/lehceler/> Türk Lehçeleri Sözlüğü

[Seslisözlük.com](http://www.seslisozluk.com) İngilizce-Türkçe Türkçe-İngilizce Sözlük

<http://www.seslisozluk.com/>

[Papatya.com](http://www.papatyacumhuriyeti.com/) İngilizce -> Türkçe - Türkçe -> İngilizce

<http://www.papatyacumhuriyeti.com/>

<http://www.ripe.net/home/engin/italyan.html>

[ES Yazılım](http://software.estr.com/) İngilizce-Türkçe Sözlük <http://software.estr.com/>

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

<http://www.freetranslation.com/>

<http://www.worldlanguage.com/>

[Langtolang.com](http://www.langtolang.com/) İngilizce, Fransızca, Rusça, İtalyanca, Almanca, Türkçe, İspanyolca dillerinde çeviri yapabileceğiniz bir site <http://www.langtolang.com/>

Bilişim Terimleri Sözlüğü : Bu sözlük, üç bini aşkın terim ve sözcüğün Türkçe karşılıklarından oluşmaktaydı. TBD Web sayfasının açılmasıyla, Mart 1999'dan itibaren, Bilişim Terimleri Sözlüğü artık İnternet'ten de erişilebilmektedir

Business American Dictionary : A' dan Z' ye alfabetik olarak iş dünyası ile ilgili terimleri açıklayan bir sitedir.

<http://www.yapimedya.com/sozluk.asp?turkce=xxxxxx>
Türkçeden İngilizceye, Alamancaya kelime çevir.

<http://huzurpinari.sitemynet.com/huzur/id6.htm> Sözlükler.
* Dînî terimler. * Esmâ-ül hüsnâ. Ef'âl-i mükellefîn

[http://www.biggllook.com/biggttravel/sehirler/Tokyo/linkler](http://www.biggllook.com/biggttravel/sehirler/Tokyo/linkler.asp)
.asp Bağlantılar - Kaynaklar. Japonca - İngilizce Online Sözlükler

<http://www.sahafium.com/goster/kategori.asp?CAT=140&SID=316654596107> A Dictionary of Modern Written Arabic / Arabic-English

2.3. Yazılış Biçimleri Açısında Sözlükler :

Yazılış biçimleri açısında sözlüklere bakıldığında, malzemeyi manzum olarak / şiirsel unsurlarla işleyen *manzum sözlükler* ve malzemeyi düz yazıyla nesirle işleyen *mensur sözlükler* şeklinde iki gruba ayırabiliriz :

2.3.1. Manzum sözlükler : Kelimelerin anlamlarını şiir kalıpları içerisinde veren sözlük çeşitleridir. Bu tür sözlükler özellikle şairler tarafından kaleme alınmışlardır. Bu sözlükler şiir ezberlenmenin daha kolay olması düşüncesinden hareketle oluşturulmuşlardır. Şiir ezberleme yoluyla kelimelerin daha kolay kavratılacağı ve dil öğretiminde daha etkili bir öğretim sağlanacağı düşünülmüştür. Manzum sözlüklerde kelimelerin kolay ezberlenmesi düşüncesi yanında sanathî söyleyişler de esas olmuştur.

Ahmet Hilmi İmamoğlu da, A. Remzi Akyürek'in Tuhfe-i Remzi adlı eserinin ön sözünde manzum sözlüklerin önemi ve manzum metinle kelime öğretiminin kolaylığını şu sözlerle dile getirdiğini bildirmiştir. "... vezinli lugat yazmayı geriye dönmek sananlar, boş bir düşünce sayanlar bulunacaktır. Ben ise başka türlü

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

düşünüyorum. “Ecdād-ı izam eslāf-ı kirām” dediğimiz büyük dedelerimiz, ulularımız insanı pek güzel anlamışlar, bir çocuğu bilgili uslu adam etmek için ne grekli ise ona göre davranmışlardır. Gençlik ve kocalık çağlarında vezinli, makamlı herhangi bir ses işiten ademoğulları kulak veriyorlar, istekle dinliyorlar. Çocuk beşikte ninni istiyor. ... Ninniden uzaklaşacak bir çocuğa öğretilcek şeyleri kolaylıkla okutmak ve unutturmamak için ninniye benzeyen sözlerle öğretmeyi bulmuşlar ve pek çok faydasını görmüşlerdir.”⁸ Yukarıdaki sözler de, dil öğrenmede kelime ezberlemenin, kelime ezberlemek için de şiir kalıpları içerisinde düzenlenen metinlerin daha etkili olduğu görüşünü desteklemektedir.

Manzum sözlüklerin özellikle kelime ezberleme konusunda çocuklara yönelik olduğunu ifade eden Atabey Kılıç, Manzum sözlüklerin yazılış amaçlarıyla ilgili olarak “... Ezber yoluyla önemli miktarda kelime ve bir kısım gramer kurallarının öğrenilmesini temin eden manzum sözlükler aynı zamanda bu seviyedeki çocuklar için kültür, edebiyat ve aruz bilgileri de ihtiva etmeleri bakımından önem taşımaktadırlar. Bu yolla şiire ve şâirliğe meyilli olan küçük çocukların bu kabiliyetlerinin de ortaya çıkarılması ve geliştirilmesi amaçlanmıştır.”⁹ Demek suretiyle manzum sözlüklerin kelime ezberleme dışında gramer bilgisi, kültür ve edebiyat bilgilerinin de arttırılması gibi başka fonksiyonlarının olduğunu da dile getirmiştir.

Bu tip sözlükler Fars ve Arap dilleri ile, Türk dilinin Osmanlı Türkçesi dediğimiz tarihi döneminde görülmektedir. Kaynaklardan yer alan bilgilere göre ilk manzum sözlük İranlı şair Reşidüddin Vatvat (öl. M.1182)’ındır. Araplardan İbn-i Malik (öl. M.1274)’in Arap grameri ile ilgili 1000 beyitlik Kitâbü’l-Elifiye’si ve Ebu Nasr-ı Ferâhânî (öl. M.1221)’nin Nisâbu’s-Sibyân adlı Arapça-Farsça sözlüğü bilinen en eski manzum sözlüklerdendir.

Atabey Kılıç, “Anadolu sahasında yazılmış ilk Farsça - Türkçe manzum lugat, Hüsâm b. Hasan el-Konevî (öl.1399) tarafından kaleme alınmış olan Tuhfe-i Hüsâmî’dir”¹⁰ demektedir.

Osmanlı Türkçesi denilen tarihi döneminde Divan şairleri tarafından meydana getirilen bu sözlükler daha çok Türkçe - Arapça veya Farsça meydana getirilmişlerdir. Arapça ve Farsça dışında

⁸. A. Hilmi İmamoğlu, *Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede Tuhfe-i Şâhidî Farsça - Türkçe Manzum Sözlük*, Muğla Üniv. Yay., Muğla 2005, s.2.

⁹. Atabey Kılıç, “Manzum Sözlüklerimizden “Manzûme-i Keskin””, *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni* (12-13 Nisan 2001) *Bildiriler*, 1. Cilt Kayseri 2001, s.442.

¹⁰. Atabey Kılıç, a.g.m., s.441.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Fransızca, Rumca ve Ermenice ile meydana getirilmiş manzum sözlükler de vardır. Bu sözlüklerden bazıları :¹¹

Türkçe - Arapça veya Farsça olanlar;

Ahmed Dai'nin Ukudu'l-Cevahir'i,

Mustafa Hakkı'nın Nizamu'l-Cevahir'i,

Şahidi'nin Lugat-ı Şahidi (Farsca-Türkçe)'i

Sünbülzade Vehbi'nin Nuhbe-i Vehbi (Türkçe-Farsça)'si,

Fransızca - Türkçe;

Yusuf Halis'in Miftah-ı Lisan'ı,

Rumca - Türkçe;

Fevzi'nin Tuhfetü'l - Uşşak'ı

Ermenice - Türkçe;

Kalayi Refi, v.b. gibileridir.

Türk dili tarihinde manzum sözlükler sadece Osmanlı dönemi Divan şairlerinde görülmekte olup sayıca çok fazla bir yekün tutmamaktadır. Farsça - Türkçe manzum sözlükler ve Şâhidî'nin Sözlüğü üzerine doktora çalışması yapan Dr. A. Hilmi İmamoğlu çalışmasında 63 manzum sözlük tespit ettiğini belirtmektedir. Bunlardan 55 tanesi Türkçe ve bir yabancı dille hazırlanmış manzum sözlüklerdir. Geriye kalan 8 manzum lügat Türkçe dışındaki dillerle hazırlanmıştır.¹²

Manzum sözlüklerin genellikle mesnevi tarzında düzenlendikleri bilinmektedir. Bu konuda Kılıç "Manzum sözlükler çoğunlukla mesnevi nazım şekliyle yazılmış bir giriş, yani mukaddime ile başlar. Asıl kısım olan sözlük bölümü ve nihayet yine mesnevî tarzında yazılmış olan bir son, yani hatime ile sona erer. Bu tür sözlüklerin giriş kısımlarında klâsik bir divan tertibini andıran hamdele ve salveleden sonra, eserin telif sebebinin anlatıldığı bir küçük bölüm de yer alır. Sebeb-i telif kısmında eserin hangi sebeple ve amaçla yazıldığı da ayrıca belirtilir, eserin ismi verilir, ayrıca dil öğrenmenin faydaları hususunda müellifin görüşleri ile de bu bölümde karşılaşılır."¹³ demektedir.

¹¹. Agah Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, İstanbul 1980.

¹². A. Hilmi İmamoğlu, *a.g.e.*, s.3-10.

¹³. Atabey Kılıç, *a.g.m.*, s.442.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Bu sözlükler, hazırlanış şekillerinin farklı olmasıyla diğer sözlüklerden ayrılmaktadır. Türkçenin tarihi seyrinde sadece Osmanlı sahasında, dar bir zaman dilimi içerisinde meydana getirilmişlerdir. Kaynaklardan tespit edebildiğimiz manzum sözlükler (lügatler) bu bölümde diğer sözlüklerden ayrı olarak, Türk dili sözlükleriyle ilgili çalışmamızda listelenmiştir. Bu tür sözlüklere örnek olmak üzere aşağıya bu tür eserlerden bir bölümünün künyesi de alınmıştır.

Ferheng-i Fārisî Be - Türkî - yi Manzum (Hüsam-ı Şahidizade, H.957/M.1550)

Lügāt-i Abdü'l - Kerîm (Süleymaniye 1014/3, Milli Kütüphane Yz. A. 2267/1)

Nisâb-ı Türkî Farisî Cani b. Melikşâh-ı Horasanî (965-970/1558-1563)

Nisâb-ı Türkî Farisî Abdullah-ı Türkistanî (H.1092/M.1681)

Tuhfetü'l - Mülük (Telif 1063 H.) Kuddusî, Abdu'r-Rahman b. Abdullah Manisalı (öl.1080 H.), Raşit Ef. 595, yk.134, st.23, 117x130 mm. “Şâhidî (875-957 H.)nin Tuhfe-i Şâhidî adlı Farsça Türkçe manzum lugatının tercümesi ve şerhi”¹⁴

Tuhfe-i Şâhidî (telif H.920) Şahidi İbrahim Dede b. Salih Muğlalı (875-957 H.- 1550 M.), Raşit Ef. 594. yk. 18, st.15, stn 2, 202x135 (140x78) mm, H.1172, Raşit Efendi nr.979. Eserin Rasim Deniz özel kitaplığında dört nüshası bulunmaktadır.¹⁵

Menâzîmü'l-Cevâhir, Tireli Mustafa Haki Efendi (H.1042 /M.1632) “Tireli Mustafa Hâki'nin 1632 (1042) de yazdığı Türkçe-Arapça-Farsça manzum sözlüktür.”¹⁶

Ucubetü'l - Garâyib fi Nazmi'l - Cevâhir'l - 'Acâyib, Bahaüddin ibn Abdurrahmân-ı Magalkaravi, H.827/M.1424'de telif edilen, Anadolu sahasında yazılan ilk Arapça-Farsça-Türkçe sözlüktür.¹⁷

Cevâhirü'l - Kelimât Şemsi, Raşit Ef. Kütüphanesi Kayseri, Raşit Ef. eki 1065/3, yk. 100b-120a, st. 17, 210x150 mm., Fatih Millet Kütüphanesi Lgt. 132, Diyarbakır Kütüphanesi 23949.

¹⁴ Ali Rıza Karabulut, *Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesindeki Farsça Arapça Türkçe Yazmalar Katoloğu*, Mektebe Yayınları No:12, Ankara 1995, s.129.

¹⁵ Cihan Okuyucu, “Rasim Deniz Yazmaları Katoloğu” *Kayseri ve Yöresi Kültür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni* (12-13 Nisan 2001) *Bildiriler*, 2 Cilt, Kayseri 2001, s.582.

¹⁶ *Tarama Sözlüğü*, C.1, s.L.

¹⁷ Atabey Kılıç, a.g.m., s.443.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Nazmü'l - Le'âl (telif.H.1051/M.1641) Antepli Şeyh Ahmet, “Mütercim Asım’ın altı göbek öncesi dedesi Antep’li (Çarpın köylü) Şeyh Ahmed’in yazdığı Arapça-Türkçe manzum sözlüktür. ...”¹⁸

Sübha-i Sibyan Abdullah b. Muhammed (1294 H.) (Arapça-Türkçe Manzum Lûgat), Raşit Ef. Kütüphanesi Kayseri, Raşit Ef. eki 26133/3. yk. 83b-107b., 210x160 mm. Harekeli nesih.¹⁹

Makbûl-i Ârif Üsküfi, Bosnalı (öl. 1040 H.’den sonra) (telif : H. 1040) Raşit Ef. Eki 1065/4, yk. 125 b.-134b., st. 19, 208x150 mm. “Eserin bir beyti Bosnaca, bir beyti de onun tercümesi olarak Türkçe’dir.”²⁰

Manzum Lügât-i Ermeniyye Refi Kalayi (öl.1821), (Milli Kütüphane Yz.F.B.165)

Nisâb-i Şeş Zebân Yusuf H.1248/M.1832 (Türkçe Arapça Farsça Afganca Hintçe manzum sözlük)²¹

2.3.2. Mensur sözlükler: Mensur sözlükler, Türk dilinin bütün dönemlerinde ve dünya dillerinin bütününde görülen sözlük türüdür. Bu sözlükler kelimelerin anlamlarını her hangi bir sanat düşüncesi olmadan düz yazılı metinlerle veren sözlük çeşididir. Bu tür sözlükler her toplumda, her devirde kullanılmıştır.

Sözlük bir veya birden fazla dilin kelimelerinin bütünü veya bir bölümünü, genel amaçlı veya özel amaçlı olarak içeren, anlam, açıklama ve örnekleriyle ortaya koyan ve daha çok alfabetik olarak düzenlenmiş eserlerin genel adı olmasına karşılık, sistem olarak sözlük tarzında hazırlanan dizinler de vardır.

Dizin, “**1.** Bir kitabın veya derginin kişi, konu, yer adı vb. bakımından içindekileri yer numarasıyla belirten ve eserin arkasında yer alan alfabetik liste, indeks, fihrist. **2.** Belli bir konuda çıkan kitap ve dergilerdeki yazularla ilişkiyi sağlayan ve ayrı bir kitap veya süreli yayın biçiminde çıkan eser. **3.** Kitaplık, belge vb. için düzenlenen belli bir bilginin veya belgenin bulunduğu yeri gösteren düzenli liste.”²² şeklinde tarif edilmektedir.

Yukarıdaki tariflerde de görüldüğü gibi sistemi aynı olmakla birlikte kullanım gayesi farklı olan dizinler sözlük değildirler. Onlar

¹⁸ *Tarama Sözlüğü*, s.LVIII.

¹⁹ Ali Rıza Karabulut, *a.g.e.*, s.119

²⁰ Ali Rıza Karabulut, *a.g.e.*, s..98

²¹ Adnan Karaismailoğlu, “Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Remzi”, *Milli Kültür*, Temmuz 1990, S.74, s.60.

²² *Türkçe Sözlük*, 10. baskı, Türk Dil Kurumu, Ankara 2005, s.546.

ancak eserlerde yer alan bir takım unsurları harf sırasıyla veren çalışmalardır.

Bazı çalışmaların sonlarında bir takım sözlük veya dizin-sözlük bölümleri de bulunmaktadır. Bu sözlükler belli bir çalışmayla sınırlı kaldığı için genellikle sözlükler kadar işlek ve yaygın kullanıma sahip değildirler. Bu sebeple dizin-sözlükler tek başına sözlük niteliği taşıyan eserler gibi değerlendirilmemektedir.

Mensur sözlükler, Türk dilinin bütün dönemlerinde ve dünya dillerinin bütününde görülen sözlük türüdür. Aşağıda verilen sınıflamada yer alan sözlüklerin bütünü mensur sözlük türündedir.

Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre - Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972, 1036 s.

Grönbech, Kaare, "*Komanisches Wörterbuch*" Türkischer Wortindex Cumanicus, Kopenhagen 1942.

Kaşgarlı Mahmud, *Divânu Lugâti't - Türk* (H.464 - 466 / M.1068 - 1072) (Karahanlı).

Pulyevski, Corce M., *Reçnik od Çetiri Jezika* (Dört Dilden Sözlük) *I. Srpsko - Albanski, II. Albanski - Arnautski III. Turcki, IV. Greçki*, (Sırpça - Makedonca, Türkçe, Arnavutça, Yunanca dilleri) N. Stefanoviç Yayınevi, Belgrad 1873.

Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bulak Neşriyat Yay., Ankara 1999, XXIX+512 s.

Ercilasun, Ahmet B. ve diğerleri, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I* (Klavuz Kitap) *II* (Dizin) KB. Yay., Ankara 1992.

Egorov, Vasiliy Georgieviç, *Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka*, (Çuvaş Dilinin Etimoloji Sözlüğü), Çuvaşskoe Knijnoe Izdatel'stvo, Çeboksarı 1964, 355 s.

Ceylan, Emine *Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri Çuvaşça - Türkçe, Türkçe - Çuvaşça Sözlük*, Simurg yay., Ankara 1996. XXII+197 s.

Karayel, Bekir, *Esperanto - Türkçe Sözlük = Esperanto - Turko Vortaro*, Aslımlar Ofset - Tips Matbaacılık, Ankara ..tarih?, 224 s.

Khloros, J., *Leksikon Turko - Hellenikon, I - II*, İstanbul 1899.

Vardar, Berke ve başk., *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Kitabevi A.Ş., İstanbul 1988, 295 s.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Sonuç

Sözlükler, işledikleri ürünler, malzemenin kaydedildiği ortam ve yazılış biçimleri açısından üç temel noktada sınıflandırmaya tabi tutulabilmektedir. Buna bağlı olarak da, **işledikleri ürünler açısından sözlükler: Yazı dili sözlükleri, Ağız sözlükleri: malzemenin kaydedildiği ortam açısından sözlükler: Basılı / kitabi sözlükler Elektronik sözlükler ve yazılış biçimleri açısında sözlükler: Manzum sözlükler, Mensur sözlükler** adlarıyla gruplara ayrılabilir.

Ayrıca bir sözlük, yukarıdaki tasnifte yer alan gruplardan birden fazlasının özelliğini taşıyarak hem yazı dili sözlüğü hem basılı sözlük hem de mensur sözlük olabilmektedir.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, C.3, s.71-90, TDK. Yay., Ankara 1982.
- DEMİR, Nurettin, “Ağız Sözlükçülüğü” *Kebikeç*, Yıl 4, Sayı 7-8, Ankara 1999, s.67-75.
- DEMİR, Nurettin, “Ağız Terimi Üzerine” *Türkbilig* 4, H. Üniv. Yay., Ankara 2002, s.105-116.
- GEMALMAZ, Efrasiyab, “Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler” *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, TDK Yay., Ankara 1999, s.413
- İLHAN, Nadir, *Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri*, Manas Yay. Elazığ 2007.
- İMAMOĞLU, Ahmet Hilmi, *Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede Tuhfe-i Şâhidî Farsça - Türkçe Manzum Sözlük*, Muğla Üniv. Yay., Muğla 2005
- KARABULUT, Ali Rıza, *Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesindeki Farsça Arapça Türkçe Yazmalar Kataloğu I - II (Turkish Manuscripts) A Catalogue Turkish, Persian, Arabic Manuscripts in Kayseri Râşid Efendi Library*, Mektebe Yayınları No:12, Ankara 1995
- KARAISMAILOĞLU, Dr. Adnan, “Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Remzi”, *Milli Kültür*, Temmuz 1990, S.74, s.60-61.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- KILIÇ, Atabey, “Manzum Sözlüklerimizden “Manzûme-i Keskin””, *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (12-13 Nisan 2001) Bildiriler*, 1. Cilt Kayseri 2001, s.441-447
- KOCAMAN, Ahmet, “Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük” *Kebikeç*, Yıl 3, sayı 6, Ankara 1998, s.111-113.
- LEVEND, Agah Sırrı, *Divan Edebiyatı*, İstanbul 1980.
- OKUYUCU, Cihan, “Rasim Deniz Yazmaları Kataloğu” , *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (12-13 Nisan 2001) Bildiriler*, 2. Cilt Kayseri 2001, s.511-591
- Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü c. I - VIII.*, Türk Dil Kurumu. Yay., Ankara, 1964-1977.
- Türkçe Sözlük*, 10. baskı, Türk Dil Kurumu, Ankara 2005, s.546.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*